

ПРО СТАН ВІДОБРАЖЕННЯ У СУЧАСНІЙ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІЙ ПОЛІТИЦІ УКРАЇНИ ПРИНЦИПА ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ТА ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

КОНОПЕЛЬСЬКИЙ Віктор Ярославович - кандидат політичних наук,
доцент, начальник кафедри кримінального права та кримінології Одеського
державного університету внутрішніх справ

В статті на основаних аналізі сучасних нормативно-правових актів і наукових підходів, пов'язаних з вмістом кримінально-виконавчої політики України, визначені роль і місце принципу диференціації і індивідуалізації виконання покарань, а також запропоновані науково обґрунтовані шляхи вирішення існуючих проблем по вказаній тематичній темі дослідження.

Ключові слова: кримінально-виконавча політика; політика у сфері боротьби зі злочинністю; принцип диференціації та індивідуалізації виконання покарань; засуджений до позбавлення волі; виправні колонії; дільниці виправних колоній.

Постановка проблеми

Закріплення у ст. 5 Кримінально-виконавчого кодексу (далі – КВК) України «Принципи кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань», такого із них, як принцип диференціації та індивідуалізації виконання покарань, обумовлює необхідність створення на правовому рівні відповідних механізмів його реалізації на практиці. Важливе місце при цьому належить науці, яка покликана формувати та обґрунтувати зміст політики у тій чи іншій сфері суспільних відносин, включаючи й кримінально-виконавчу політику. Зокрема, як свідчить практика, однією з проблем, що потребує вирішення на доктринальному рівні, є неналежна реалізація у кримінально-виконавчій діяльності України зазначеного принципу.

З огляду на це, вибрана тема даної статті є актуальною та такою, що має теоретико-прикладне значення.

Стан дослідження

Вивчення наукових джерел показало, що у тій чи іншій мірі дослідженням питань кримінально-виконавчої політики присвячені роботи О.В. Беци, І.Г. Богатирьова, В.В. Василевича, А.П. Геля, О.М. Джузи, Т.А. Денисової, В.В. Кондратішиної, О.Г. Колба, В.О. Меркулової, О.В. Лисодеда, Л.П. Оники, А.Х. Степананюка, В.М. Трубишківа, І.С. Яковець, ін.

Поряд з цим, питання щодо відображення у сучасній кримінально-виконавчій політиці України ролі та місця принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарань у науці в прямій постановці не ставилось, що й виступало додатковим аргументом при виборі теми даної статті.

Виклад основних положень роботи

Політика в широкому розумінні цього слова – це загальний напрямок, характер діяльності держави, певного класу або політичної партії [1, с. 490]. У більш вузькому змісті, як вірно зазначив В.І. Борисов, політика виражає функції держави щодо керівництва зовнішніми та внутрішніми сферами й напрямками суспільного життя [2, с. 305]. Одним із важливих елементів останньої є політика у сфері боротьби зі злочинністю, яка покликана знизити її рівень і забезпечити такий соціальний стан,

що відповідає потребам безпеки суспільства [3].

У свою чергу, зазначений вид внутрішньої політики (у науці її ще називають правовою політикою [2, с. 305]) вчені, зокрема П.Л. Фріс, поділяють за напрямками («підсистемами») реалізації на: кримінально-правову; кримінально-процесуальну, кримінологічну та кримінально-виконавчу політики [4, с. 11].

Зміст кримінально-виконавчої політики, як довела у своїх роботах В.В. Кондратішина, складають:

- загальний коефіцієнт «корисної дії» закону (його ефективність), тобто ступінь досягнення мети покарання, визначеної у законі про кримінальну відповідальність;
- практика реалізації судових рішень, що набули законної сили;
- стан та рівень захисту потерпілих на стадії виконання кримінальних покарань;
- ефективність боротьби з рецидивною та повторною злочинністю;
- об'єкти, суб'єкти та учасники кримінально-виконавчої політики;
- рівні та напрямки реалізації цієї політики [5, с. 15].

Без сумніву, немаловажну роль і місце у змісті даної політики займають принципи, на яких вона ґрунтується [6, с. 258]. При цьому значна кількість науковців принцип диференціації та індивідуалізації виконання покарань до принципів кримінально-виконавчої політики України не відносить [7, с. 26-27].

Інші вчені (А.Х. Степанюк) взагалі вважають, що цей принцип не можна віднести до галузевих (у даному випадку – до принципів кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань) [8, с. 25], а також – до принципів однойменної галузі права [9, с. 9].

Немає єдності щодо даної проблематики і серед зарубіжних науковців. Так, А.І. Зубков не бачить різниці між принципами кримінально-виконавчого права і законодавства [10, с. 14].

Досить складну формулу визначення зазначених принципів обрав В.І. Селіверстов, а саме, з одного боку, він вважає, що система принципів кримінально-виконавчого права

ґрунтується на Конституції Російської Федерації, оскільки принципи та загальні положення, що визначені в ній, у першу чергу, ті, які визначають права і свободи людини, мають пряму дію, а, з іншого боку, ототожнює принципи зазначеної галузі права і законодавства [11, с. 16-17]. Більш того, в інших наукових виданнях цей вчений не робить ніякої різниці між принципами кримінально-виконавчої політики, права та законодавства [12, с. 32-39].

Не бачить жодних відмінностей між принципами кримінально-виконавчого права та законодавства й О.Л. Гришко [13, с. 27].

На ще одну особливість російського законодавця варто звернути увагу: в КВК визначені принципи кримінально-виконавчого законодавства Російської Федерації (ст. 8), чільне місце серед яких займає принцип диференціації та індивідуалізації виконання покарань [14].

Такий самий підхід застосовано й у КВК Республіки Білорусь. При цьому зазначений принцип має дещо розширену форму – «принцип диференціації та індивідуалізації виконання покарання і інших заходів кримінальної відповідальності» [15].

У Європейських пенітенціарних правилах серед основних принципів (частина I) взагалі відсутній принцип диференціації та індивідуалізації виконання покарань, хоча в інших частинах, зокрема, у частині II (п.п. 7.1 -18.10), ведеться мова про розподіл та розміщення засуджених, які є змістовними елементами даного принципу [16].

Чітко не виділений цей принцип і в Мінімальних стандартних правил поведінки із засудженими, проте і в цьому нормативно-правовому акті є положення, що стосуються та відображають зміст принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарань (ч. I «Загальні правила» (п.8 «Поділ на категорії»); ч.2 «Правила, що застосовуються до особливих категорій» (п. 67 «Класифікація та індивідуалізація»); ін.) [17, с. 61-76].

Аналогічні підходи застосовані й в інших міжнародно-правових актах, що стосуються питань, пов'язаних з виконанням кримінальних покарань [18].

Таким чином, виходячи з проведеного аналізу доктринальних і правових дже-

рел, варто визнати, що до з'ясування змісту принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарань дослідники підходять по-різному, що, без сумніву, не може не відобразитись і на змісті сучасної кримінально-виконавчої політики України, особливо в частині її реалізації в законодавстві та на практиці. У той самий час, як дотепно зауважив В.І. Борисов, розв'язання завдань державної політики боротьби зі злочинністю не обмежується питаннями якості й дійової ефективності останньої. Досягнення необхідного для суспільства стану безпеки від злочинних посягань можливе лише шляхом широкого і комплексного поєднання заходів боротьби зі злочинністю: організаційно-правових і адміністративно-управлінських (як прояв державної волі); соціально-економічних, культурологічних та природно-людських (як розвиток суспільства та людини); спеціально-законодавчих, методологічно-правових, кримінологічних, як взагалі, так із певними її видами [2, с.315].

У контексті означеної проблематики, заслуговує на увагу й висновок, до якого прийшов А.Х. Степанюк, а саме – політика у сфері виконання покарань реалізується у різних формах і, насамперед, у законодавстві, що регулює діяльність органів і установ виконання покарань [9, с. 5]. До нормативно-правових актів у цій сфері відносяться:

- Конституція України (ст. ст. 3, 21, 24, 61, 63, ін.), у яких мова ведеться про рівність громадян, включаючи засуджених, перед законом, індивідуальну юридичну відповідальність та введення для право обмежень для особи тільки на підставі закону і вироку суду [19];

- КВК України, у ст. 5 якого визначені принципи кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань, серед яких чільне місце займає принцип диференціації та індивідуалізації виконання покарань [20, с. 24];

- підзаконні нормативно-правові акти (Укази Президента України, Постанови Кабінету Міністрів України, відомчі правові джерела т. ін.) [21, с. 61-231].

Враховуючи, що їх аналіз ґрунтовно та професійно виважено у своїй дисертації здійснив М.С. Пузирьов [22], у цій статті під-

дані дослідженню сучасні правові джерела, які вступили у юридичну силу після прийняття КВК України 11 липня 2003 р. [23]. Зокрема, одним із фундаментальних нормативно-правових актів у сфері виконання покарань у сьогоденні є Концепція державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, що схвалена Указом Президента України від 8 листопада 2012 року № 631/2012 [24].

Як зазначено у п. 2 даної Концепції, її метою є визначення пріоритетів та шляхів реформування ДКВС України, діяльність якої має ґрунтуватися на принципах законності, гуманізму, дотримання прав людини і громадянина, міжнародних стандартах поведінки із засудженими та особами, узятими під варту. Отже, якщо виходити з буквального змісту даного пункту Концепції, то варто визнати, що до її мети принцип диференціації та індивідуалізації не віднесений, хоча мова про його змістовні елементи в інших підрозділах даного нормативно-правового джерела ведеться. Так, у п. 1 Концепції «Проблема, що потребує розв'язання» визначено, що однією з найгостріших проблем ДКВС України є переважаність установ виконання покарань та украї незадовільні умови тримання засуджених, тобто у даному випадку констатується факт порушення принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарань.

Крім цього, звертається увага на інші проблеми, що мають пряме відношення до реалізації в сучасних умовах на практиці даного принципу виконання покарань, а саме:

- незадовільним є стан інженерно-технічних засобів охорони та спеціальної техніки, що експлуатуються понад 40 років;

- вживаються недостатні заходи щодо виконання міжнародних зобов'язань України стосовно створення належних умов тримання засуджених, зокрема в частині переходу від казарменого до блокового розміщення засуджених та збільшення норми житлової площі на одного засудженого;

- низьким є рівень організації соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими, який не забезпечує умов для ефективної індивідуальної корекції їх по-

ведінки, створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених т. ін.

Такими ж двозначними та невизначеними щодо місту принципа диференціації та індивідуалізації покарань є й інші положення Концепції. Так, у п. 4 Концепції «Очікувані результати» мова ведеться про приведення умов тримання засуджених у відповідність з Європейськими стандартами.

У зв'язку з цим виникає цілком логічне запитання: що це за стандарти?

У міжнародному праві у сфері виконання покарань діють Мінімальні стандартні правила поведження із засудженими, що схвалені резолюцією ООН 663 СІ (XXIV) від 31 липня 1957 року [17], а в Європейському праві – Європейські пенітенціарні правила [16], які сприймаються державами-учасниками, що їх ратифікували, як рекомендації (поради, пропозиції, т. ін.) [1, с. 523], а не як акти прямої дії, виходячи з того, як було зазначено в преамбулі попередньої редакції Європейських пенітенціарних правилах (у редакції від 12 лютого 1987 року (рекомендація № R (87) 3), що вони не є зразковими, так як кримінально-виконавчі системи багатьох Європейських країн досягли більш високих стандартів, а інші прагнуть йти за ними [18, с. 233].

Таким чином, про будь-які стандарти (зразок, норма) [25, с. 546] у такій ситуації слід говорити умовно, тим більше, що не існує загально визначеного міжнародного чи Європейського права [26, с. 71]. Разом з тим, у контексті змісту наукової діяльності цей термін є необхідним і, як свідчить практика, досить поширеним у сучасних наукових розробках, у яких під міжнародними стандартними поведженнями з засудженими розуміють прийняті на міжнародному рівні норми, принципи і рекомендації в галузі виконання покарань і діяльності органів та установ виконання покарань [27, с. 51]. При цьому механізм їх реалізації визначений у ст. 9 Конституції України, Законі України «Про міжнародні договори України» [28], «Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [29] та інших нормативно-правових актах.

Виходячи з цього, більш коректно та

точно було б у п. 4 Концепції Державної політики у сфері реформування ДКВС України вжити словосполучення, типу «у відповідність з вимогами міжнародних договорів, згоду на які дала Верховна Рада України», та викласти перше речення даного пункту в наступній редакції: «Реалізація Концепції має забезпечити: приведення умов тримання засуджених у відповідність з вимогами міжнародних договорів, згоду на які дала Верховна Рада України».

Аналогічні прогалини та, у певній мірі, недоречності мають місце і в інших нормативно-правових актах, що, з одного боку, відображають у певній мірі зміст сучасної кримінально-виконавчої політики України, а, з іншого боку, пов'язані з реалізацією принципа диференціації та індивідуалізації виконання покарань. Зокрема, у розділі «Проблеми, які потребують розв'язання» Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року (схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2011 р. № 1209- р.) мова про проблеми у сфері виконання покарань взагалі не ведеться [30]. У той самий час, у розділі Концепції «Шляхи і способи розв'язання проблем» зазначено, що проблеми організації профілактики правопорушень передбачається розв'язати шляхом покращення умов для виправлення та ресоціалізації засуджених (тобто, власне, шляхом підвищення рівня та ефективності реалізації принципів кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань). Проте у розділі Концепції «Очікувані результати» про результати у сфері виконання покарань не зазначено жодного слова.

Звичайно, що при такому нелогічному формуванні змісту Концепції навряд чи можна повно та об'єктивно виразити і зміст як уу цілому політики у сфері боротьби зі злочинністю, так і кримінально-виконавчої політики, зокрема.

Висновок

Проведений аналіз сучасних правових джерел, що регулюються порядок і умови відбування покарань в Україні, а також стану відображення у них змістовних елементів

принципа диференціації та індивідуалізації виконання покарань, дозволяє констатувати, що це питання як в науці, так і на практиці розроблено недостатньою, а тому потребує окремого дослідження на монографічному рівні.

Актуальність вирішення зазначеної проблематики обумовлена ще й тим, що Україна, як член Ради Європи, має у певній мірі виконувати ті зобов'язання, що витікають із Статута цієї міжнародної організації [31].

Література

1. Великий тлумачний словник української мови / [Упоряд. Т.В. Ковальова]. – Х.: Фоліо, 2005. – 767 с.
2. Борисов В.І. Державна політика у сфері боротьби зі злочинністю та її напрями / Борисов В.І. // Проблеми законності: Респ. міжвід. наук. зб. / Відп. ред. В.Я Тацій. – Х.: НЮАУ, 2009. – Вип. 100. – С. 305-312.
3. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 року № 964-IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 29. – Ст. 1433.
4. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика України держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. – К.: Атіка, 2005. – 332 с.
5. Сучасна кримінально-виконавча політика України: монографія [2-ге вид. випр. і переробл.] / Колб О. Г., Захаров В. П., Кондратішина В. В. та ін.; за заг. ред. О. Г. Колба. – Луцьк: ПП В.П. Іванюк, 2008. – 210 с.
6. Степанюк А.Х. Актуальні проблеми виконання покарань (сутність та принципи кримінально-виконавчої діяльності: теоретико-правове дослідження): дис. доктр. юрид. наук / 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / А.Х. Степанюк. – Х.: ХНЮА ім. Я Мудрого, 2002. – 393 с.
7. Джужа О.М. Поняття та зміст кримінально-виконавчої політики України // Кримінально-виконавче право України: Підручник / О.М. Джужа, І.Г. Богатирьов, О.Г. Колб, В.В. Василевич та ін.; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О.М. Джужи. – К.: Атіка, 2010. – С. 12-28.
8. Науково-практичний коментар Кримінально-виконавчого кодексу України / [А.П. Гель, О.Г. Колб, В.О. Корчинський та ін.]; за заг. ред. А.Х. Степанюка. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 496 с.
9. Степанюк А.Х. Принципи кримінально-виконавчого права // Кримінально-виконавче право: Підручник / В.В. Голіна, А.Х. Степанюка, О.В. Лисодєд; за заг. ред. В.В. Голіни і А.Х. Степанюка. – Х.: Право, 2011. – С. 9-12.
10. Уголовно-исполнительное право России: теория, законодательство, международные стандарты, отечественная практика конца XIX – начала XXI века: Учебник для вузов / Под ред. А.И. Зубкова. – 3-е изд., перераб и доп. – М.: Норма, 2005. – 720 с.
11. Уголовно-исполнительное право: Учеб. для юрид. вузов / Под ред. В.И. Селиверстова. – 6-е изд., испр., доп. – М.: ИД «Юриспруденция», 2007. – 392 с.
12. Уголовно-исполнительное право России: учебник / Под ред. В.И. Селиверстова. – 6-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма: ИНФРА, 2012. – 544 с.
13. Комментарий к Уголовно-исполнительному кодексу Российской Федерации / общ. ред. И.Л. Трунов; рук. автор. кол-ва О.В. Филимонов. – М.: Эксмо, 2006. – 448 с.
14. Уголовно-исполнительный кодекс Российской Федерации. – М.: Издательство «Омега –Л», 2012. – 91 с.
15. Уголовно-исполнительный кодекс Республики Беларусь. – Мн.: Национальный центр информации Республики Беларусь, 2000. – 144 с.
16. Європейські пенітенціарні правила: Рекомендація Ради Європи R (2006). – Вид. друге. – Донецьк: Донецький Меморіал, 2010. – 32 с.
17. Мінімальні стандартні правила поводження із засудженими // Права людини і професійні стандарти для працівників пенітенціарної системи в документах міжнародних організацій. – К.: Сфера, 2002. – С. 61-76.
18. Права людини і професійні стандарти для працівників пенітенціарної системи в документах міжнародних організацій. – К.: Сфера, 2002. – 293 с.

АНОТАЦІЯ

У статті на підставі аналізу сучасних нормативно-правових актів та наукових підходів, пов'язаних зі змістом кримінально-виконавчої політики України, визначені роль та місце принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарань при її формуванні, а також запропоновані науково обґрунтовані шляхи вирішення існуючих проблем з означеної тематики дослідження.

SUMMARY

The article is based on the analysis of current regulations and scientific approaches related to the content of the penal policy of Ukraine, the role and place of the differentiation and individualization of penal during its formation, and proposed science-based solutions to the existing problems of the designated subjects research.

19. Конституція України : зі змінами. – Х.: Право, 2012. – 64 с.

20. Науково-практичний коментар до Кримінально-виконавчого кодексу України / [І.Г. Богатирьов, О.М. Джужа, О.І. Богатирьова, Є.М. Бодюл та ін.]; за заг. ред. І.Г. Богатирьова. – К.: Атіка, 2010. – 344 с.

21. Правові основи діяльності персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України: наук.-метод. посіб. / Упоряд. І.Яковець. – К.: Паливода А.В., 2011. – 232 с.

22. Пузирьов М.С. Диференціація та індивідуалізація виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк: Дис. канд... юрид. наук / 12.00.08. – К.: НАВС, 2012. – 252 с.

23. Кримінально-виконавчий кодекс України / Упорядник А.Х. Степанюк. – Х.: Право, 2012. – 88 с.

24. Про Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України: Указ Президента України від 08 листопада 2012 року № 631/2012 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 87. – Ст. 3531.

25. Булыко А.Н. Большой словарь иностранных слов. 35 тысяч слов. – Изд. 3-е,

испр. перераб. – М.: Мартин, 2010. – 704 с.

26. Барабаш Ю.Г. Конституційна політика України у сфері імплементації міжнародних стандартів прав людини / Барабаш Ю.Г. // Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2009. – Вип. 100. – С.71-83.

27. Степанюк А.Х., Яковець І.С. Втілення міжнародних стандартів у практику діяльності кримінально-виконавчої системи України: Монографія. – Х.: Вид-во «Кросс-роуд», 2007. – 184 с.

28. Про міжнародні договори: Закон України від 29 червня 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 50. – Ст. 540.

29. Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18.03.2004 р. № 1629-IV // Урядовий кур'єр. – 2004. – 20 квітня. – С. 2-3.

30. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2011 р. № 1209-р // Офіційний вісник України. – 2011. – № 93. – Ст. 3389.

31. Статут Ради Європи // Офіційний вісник України. – 2004. – № 26. – Ст. 1733.